

NİZAMİ SÜLEYMANOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
“Azərbaycan tarixi” kafedrasının dosenti
E-mail: nizamisuleymanov@mail.ru

SƏFƏVİ DÖVLƏTİNDƏ ÖLKƏDAXILI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN QURULMASINDA ŞƏHƏRLƏRİN ROLU

Açar sözlər: sənətkarlıq, ticarət, şəhərlər, karvansara, Təbriz, Şamaxı, Dərbənd, Ərdəbil

Ключевые слова: искусство, торговля, города, караван-сарай, Тебриз, Шемаха, Дербент, Ардебиль

Key words: craft, trade, cities, caravanserai, Tabriz, Shamakha, Derbent, Ardabil

XVI-XVII yüzilliklərdə ölkənin ayrı-ayrı bölgələri arasında iqtisadi əlaqələrin güclənməsi, ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi, əmtəə istehsalının artması və əmtəə təsərrüfatının təkamülü kimi mühüm iqtisadi amillərdən asılı olaraq Azərbaycan Səfəvi dövlətində daxili bazarın təşəkkülü prosesi gedirdi. İqtisadiyyatın bir sıra mühüm sahələrinin (ipəkçilik, sənətkarlıq və s.) inkişafı, əmtəə təsərrüfatının təkamülü, daxili və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin güclənməsi bir çox şəhərlərin yüksəlişinə, bəzi qəsəbə və kəndlərin tədricən iqtisadi mərkəzlərə çevrilməsinə şərait yaratmışdı. Danışılan dövrdə ölkənin daxili ticarətinin əsas hissəsi iqtisadi mərkəzlərə çevrilmiş şəhərlərdə cəmləşmişdi. Ümumiyyətlə, şəhərlər ölkə daxilində ticarət əlaqələrinin qurulması və inkişafında mühüm rol oynayırdı. Səfəvi dövlətinin tarixinin görkəmli araşdırıcılarından olan O.Əfəndiyev Azərbaycan şəhərlərini iqtisadi əhəmiyyətlik baxımından qruplaşdırarkən Təbriz, Gəncə, Ərəş, Ərdəbil və Culfa şəhərlərini ümumdövlət miqyaslı, Bərdə, Naxçıvan, Marağa, Dərbənd şəhərlərini isə yerli-vilayət miqyaslı şəhərlər sırasına daxil etmişdir. Onun mülahizələrinə görə, inzibati və siyasi mərkəz olmayan bir çox sənətkarlıq-ticarət məskənləri də var idi ki, bunlar da ölkənin iqtisadi həyatında yuxarıda adı sadalanan şəhərlərdən az rol oynamırdı [1, s.224].

Qeyd etmək lazımdır ki, XVI əsrin əvvəllərində ölkədə siyasi pərakəndliyin aradan qaldırılması kimi siyasi amillə yanaşı sənətkarlığın inkişafı, yeni istehsal sahələrinin yaranması və ticarət əlaqələrinin güclənməsi kimi iqtisadi amillərin də təsiri altında Səfəvi dövlətində iri, orta və hətta xırda sayıla bilən şəhərlərin ölkədaxili iqtisadi əlaqələrin qurulmasında rolu artmışdı. XVI-XVII yüzilliklərə aid mənbələrdə və səyyah gündəliklərində Azərbaycanın daxili ticarətində və ölkədaxili iqtisadi əlaqələrdə mühüm rol oynayan şəhərlər haqqında çox qiymətli məlumat vardır. Mənbələrdə Azərbaycanın Şirvan bölgəsinin şəhərlərinə dünyanın hər tərəfindən tacirlərin axışb gəldiyi qeyd edilir. Təbii ki, güclü sənətkarlığı və zəngin daxili bazarı olmayan heç bir şəhər xarici tacirləri belə cəlb edə bilməzdi.

Şamaxı ilə yanaşı Şirvanda yerləşən və XV əsrin sonu üçün əvvəlki ticarət əhəmiyyətini itirən Dərbənd şəhərinin yenidən dirçəlməsi haqqında holland Yan Streysin «Səyahət» kitabında qiymətli faktlar verilmişdir. Bunlar göstərir ki, Dərbənd şəhəri, xüsusilə XVII əsrdə Səfəvilərin Xəzər dənizinin qərb sahillərində əsas iqtisadi-ticarət mərkəzlərindən biri idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizi əsas su hövzəsi olmaqla, ölkənin daxili ticarətinin inkişafında və xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində böyük rol oynayırdı. Dənizin sahilində yerləşən şimal şəhəri Dərbəndin XV-XVI əsrlərdən fərqli olaraq XVII yüzillikdə ölkənin daxili ticarətində əhəmiyyətinin artması, digər iqtisadi mərkəzlərlə sıx əlaqələr saxlaması

Y.Streysin verdiyi məlumatlarda [2, s.231-232] təsdiqini tapır.

Gilanın da ölkədaxili ticarətdə rolu səyyah və tacirlərin nəzərindən qaçmamışdır. Hələ XVI yüzilliyin ortalarında, 1566-cı ildə ingilis taciri Artur Edvardsın yazdığına görə, keyfiyyətli və ucuz ipəyin bol olduğu Gilan məmləkətin əsas iqtisadi bölgələrindən biri olub, daxili ticarət əlaqələrində xüsusi rola malik idi. İpəklə zəngin olan Gilanda zəy də bol idi və bir batmanı yerli bazarlarda yarım bistiyyə (1 bisti mis sikkə olub, 0,1 abbası dəyərində idi) satılırdı [3, c.1, s.134]. İngilis tacirinin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, Gilan daha çox Xəzəryanı bölgələrdə yerləşən liman şəhərləri ilə ticarət əlaqələri saxlayırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Gilan - Dərbənd ticarət əlaqələri XVI yüzilliklə müqayisədə XVII əsrdə daha sıx olmuşdur.

Yan Streys Dərbənd taciri Hacı Məhəmməd Salehin qızıl boya və boyaq hazırlanan başqa bitki köklərinin ticarəti ilə məşğul olduğunu, həmin bitkilərin bu torpaqda bol olduğunu bildirmişdir. Y.Streys Xəzər dəniz ticarətindən danışarkən göstərir ki, bu dənizdə tutumu 40-50 last (1 last-2 ton) olan gəmilər yaxşı hərəkət edir, ancaq iri gəmilər dənizin hər yerindən asanlıqla keçə bilməz. Səyyah Xəzərin Şərqi sahilində də dəyərli mallar olduğunu və ağasının tumac, zəfəran, ravənd (dərman bitkisi) kimi malların alqı-satqısı ilə də məşğul olduğunu qeyd etmişdir [2, s.231-232].

Yan Streys Dərbənd şəhərinin ölkənin iqtisadi həyatında rolunu düzgün qiymətləndirmiş, cənubda – Hindistan sərhədində Hambrun olduğu kimi, onun şimalda xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini, ölkənin qapısı və açarı olduğunu [2, s.234] bildirmişdir.

Alman alimi Adam Oleari 1636-1639-cu illərdə Azərbaycanda olarkən ölkənin sosial-iqtisadi həyatı, xüsusilə daxili ticarəti ilə ciddi maraqlanmış və gündəliyində bu məsələlərə geniş yer vermişdir. Şamaxı şəhərinin ölkənin iqtisadi həyatında və daxili ticarətində oynadığı rolu nəzərdən qaçırmayan səyyah yazırdı ki, şəhərin cənub hissəsində üstü müxtəlif üsullarla örtülmüş, bir neçə küçəni əhatə edən böyük bir bazar, bazarda isə al-əlvan pambıq parça, ipək, gümüş və qızılı zərxiyələr, kaman, ox, qılınc və başqa mallar satılan dükənlər vardır. Bütün bu malları ucuz qiymətə almaq mümkündür. Bazarın özündəcə müxtəlif yerdən qapıları və xırda otaqları olan iki qonaq evi – karvansara var. Bura əcnəbi tacirlər gəlir və bir yerdən (topdansa-tış) ticarət edirlər. Bunlardan biri Şah karvansarası, digəri Ləzgi karvansarası adlanır: bura çər-kəz tatarları gəlirlər. Bu karvansarada çox gözəl Azərbaycan xalçaları satılır. Karvansarada yəhudilər də vardır. Onlar Şamaxı bazarlarında satmaq üçün ipək məhsulları və gözəl xalçalar gətirirlər [4, s.554-555]. A.Olearinin bu məlumatları karvansaralarda aparılan topdansa-tış ticarətin səviyyəsi barədə müəyyən təsəvvür yaradır.

1623-cü ildə Ərdəbil şəhərində olmuş rus taciri Fedot Kotov burada bazar, karvansara və sarayların Şamaxıdakından çox olduğunu qeyd edərək yazırdı ki, bütün tikililəri daşdan olan bu şəhərdə çoxlu dükən, 20 karvansara var və bazarlarında cürbəcür mallar və tərəvəz satılır. Şəhərin bazarlarına Gilandan və Kürün mənsəbindən, Rusiyada somğa adı ilə tanınan dadlı balıq da gətirilir [5, s.73]. Səfəvi məmləkətinin daxili bazarlarının ümumi durumunu öz ölkələrinin iqtisadi maraqları baxımından gözdən keçirən Avropa tacirləri və səyyahları mühüm ticarət mərkəzi olan Ərdəbilin iqtisadi inkişafının şəhərin ölkənin iqtisadi bölgələrini əlaqələndirən ticarət yollarının kəşifini əlverişli ərazidə yerləşməsi ilə bağlı olduğunu göstərmişlər. Məsələn, İtaliya elçisi Pyetro della Valle 1619-cu il aprelin 22-də İsfahandan öz ölkəsinə göndərdiyi məktubda Ərdəbilin iqtisadiyyatı haqqında yazırdı ki, şəhərin əhalisi çox olmaqla, burada (bazarlarda) hər cür mal vardır [6, s.366-367]. O, şəhərin zənginliyini onun dörd karvan yolu ayrıcında yerləşməsi ilə əlaqələndirərək qeyd edirdi ki, bura Kürdüstan, Gürcüstan, Qafqaz, Dəmirqapı və Gilandan müxtəlif ticarət malları gətirib satırlar [6, s.366-367].

1631-1668-ci illərdə bir neçə dəfə Səfəvi məmləkətində olmuş fransız səyyahı Jan

Batist Tavernye isə qeyd edirdi ki, Ərdəbilin iqtisadi yüksəlişi yalnız Səfəvi şahlarının qəbirlərinin burada yerləşməsi ilə bağlı deyildir. Şamaxı və Gilandan buraya vaxtaşırı 800-900 baş yüklü dəvədən ibarət ticarət karvanı gəlir ki, onlar şəhərə əsasən ipək gətirirlər. Səyyah sözünə davam edərək yazır ki, bundan əlavə Gilan və Şamaxı tacirləri İzmirə, İstanbula Ərdəbil şəhərindən keçən karvan yolu ilə gedirlər. Beləliklə, şəhərə müxtəlif yerlərdən ardı-arası kəsilmədən tacirlər gəldiyinə görə ölkə miqyasında onun iqtisadi nüfuzu son dərəcə artmışdı. Ərdəbil də Təbriz kimi ölkənin zəngin şəhərlərindəndir və burada çeşid-çeşid ticarət malları vardır [7, s.76]. Şübhəsiz, şəhərin ölkədaxili iqtisadi əlaqələrdə xüsusi mövqə qazanmasının və mühüm ticarət mərkəzinə çevrilməsinin başlıca səbəbi onun karvan yollarının kəsişdiyi yerdə yerləşməsi ilə bağlı idi. Şəhər bazarının zənginliyi barədə F.Kotovun və J.Tavernyenin verdikləri məlumatlar [5, s.73-74; 7, s.76] Ərdəbilin ümumölkə miqyaslı ticarət mərkəzlərindən biri olduğunu göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ərdəbil şəhərinin ticarət həyatı haqqında Adam Olearinin verdiyi məlumatlar Azərbaycanın daxili bazarlarının durumu haqqında daha aydın təsəvvür yaradır. O yazırdı ki, Ərdəbil şəhərində uzunluğu 300, eni isə 150 addım olan bir meydan vardır, bu meydanın hər iki tərəfi başdan-başa yaraşlıq, cərgə ilə tikilmiş dükanlardan ibarət olub, hər birində xüsusi sexlərin sənətkarları çalışırlar [4, s.583-584]. Buranı ticarət meydanı adlandıran Oleari daha sonra qeyd edirdi ki, meydanın arxa tərəfindən əvvəlcə dördküncü, taxtavanlı, günbəzli binaya daxil olursan ki, bu bazara onlar Qeysəriyyə deyirlər. Qeysəriyyədə qızıl, gümüş məmulatlar, əla keyfiyyətli ipək, bahalı və qiymətli mallar satılırdı. Bu binanın müxtəlif yerindən açılan üç qapıdan üstüörtülü dalanlara keçmək olur ki, həmin dalanlarda hər cür ucuz mal satılırdı [4, s.583-584].

Ərdəbil şəhərinin daxili bazarının zənginliyini, ümumi durumunu təsvir edən Adam Olearidən sonra, 1670-ci ildə, bu şəhərdə olmuş hollandiyalı Yan Streys onun bazarları ilə yanaşı başqa şəhərlər və iqtisadi bölgələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinə də diqqət yetirərək, ölkənin daxili ticarəti haqqında daha aydın təsəvvür yaratmağa çalışmışdır. Yan Streys yazırdı ki, Ərdəbil olduqca böyük ticarət şəhəri olub, Gilan, Gürcüstan, Kürdüstandan gəlib-gedən tacirlərlə dolu idi. Bundan başqa, müqəddəs yeri ziyarətə gələnlərdən şəhər olduqca çoxlu mənfəət götürürdü. İsfahandan gələn tacirlərin də şəhərə xeyri az deyildi [2, s.294].

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə iri şəhərlərdə sənətkarlıq və ticarətin inkişafı şəhər ətrafı kəndlərin də iqtisadi tərəqqisinə güclü təsir göstərirdi. Bu təsirin nəticəsində həmin kəndlər şəhər bazarları ilə tədricən daha sıx bağlanırdı və onlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmağa maraq daha da güclənirdi. Ərdəbilin böyük ticarət şəhərinə çevrilməsinin şəhər ətrafında yerləşən kəndlərdə əmtəə təsərrüfatının inkişafına təsir göstərməsi və həmin kəndlərin Ərdəbil bazarına qovuşması faktına diqqət yetirən Yan Streys yazırdı ki, Ərdəbil mahalındakı düzənlikdə bir-birinə yaxın 57 kənd və qəsəbə vardır. Bu kəndlərdən müntəzəm olaraq kəndlilər Ərdəbil bazarına meyvə, yağ, yumurta, pendir və başqa məhsullar gətirirlər. Ona görə də burada hər şey ucuz və boldur. Ətraf kəndlərin əhalisi həftədə iki dəfə təşkil edilən həftəbazara gəlirdi [2, s.286, 294].

XVI əsrin əvvəllərində 300 min əhalisi olan Təbriz şəhəri də ölkənin ən mühüm sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərindən biri idi. Şübhəsiz ki, XVI əsrin 30-50-ci illərində baş vermiş Osmanlı - Səfəvi savaqları Təbriz şəhəri və şəhər ətrafı bölgələrin iqtisadiyyatına böyük ziyan vurmuşdu. İngilis taciri Antoni Cenkinson bu savaqların daxili ticarətə mənfi təsir göstərməsi ilə bağlı yazırdı ki, Təbriz keçmişdən ölkənin ən böyük şəhəri idi. Ancaq indi ticarət və tacirlər üçün əvvəlki əhəmiyyətini itirmişdir [3, c.1, s.113].

Təbriz şəhərinin iqtisadi əhəmiyyətinin xarici amillərlə bağlı azalması haqqında Cen-

kinsonun qeydi ilə razılaşmaqla yanaşı onu da qeyd etməliyik ki, osmanlılarla aparılan savaşların mənfi təsirinə baxmayaraq, ölkənin iqtisadi inkişafı dayanmamış, daxili iqtisadi əlaqələrin təkamülü və bütövlükdə məhsuldar qüvvələrin inkişaf prosesi pozulmamışdı. Bu faktı təsdiq edən S.M.Onullahinin araşdırmalarına görə, Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə Təbriz şəhəri nəinki Azərbaycanın, hətta Yaxın və Orta Şərqi mühüm ticarət mərkəzlərindən biri olub, Avropa səyyahlarının göstərdikləri kimi, əsil «ticarət şəhəri» idi [8, s.136]. Əhalisinin çoxluğu şəhərin müxtəlif məhsullarla xüsusi qaydada təchiz olunmasını tələb edirdi. Təbriz şəhərinə ət, un, meyvə, tərəvəz ətraf kəndlərdən, balıq isə Urmiya gölündən tutulub gətirilirdi [1, s.225]. Anonim Venesiya taciri Təbrizə Mazandaran və Mahmudabaddan müxtəlif balıqlar, kürü, Gilandan isə naringi və limon gətirildiyini qeyd etmişdir. Ona görə Təbrizdə yəhudi tacirləri də var idi ki, onlar Bağdad, Kaşan, Yəzd şəhərlərindən gəlib, digər əcnəbi tacirlər kimi karvansaralarda yaşayırdılar [9, s.384-385].

Qeyd etmək lazımdır ki, orta əsr Şərqi şəhərlərində olduğu kimi, Təbrizin də iqtisadiyyatında sənətkarlığa nisbətən ticarət üstünlük təşkil edirdi. Təbrizdən başqa karvan yolları üzərində yerləşən Ərdəbil, Gəncə, Şamaxı, Bakı kimi digər şəhərlərin də iqtisadi həyatında ticarət əsas rol oynayırdı. Həmin şəhərlərdə iri sənətkarlar məhsulun həm istehsalçısı, həm də satıcısı kimi çıxış edirdilər. Daxili bazarlarda xırda sənətkarlarla alıcılar arasında vasitəçilik funksiyasını tacirlər yerinə yetirirdilər. Oruc bəy Bayatın Təbrizdə şəhər əhalisinin əksəriyyətinin tacirlərdən ibarət olması faktı tacirlərin artıq xüsusi bir zümrə kimi formalaşdığını və daxili bazarlarda üstünlük təşkil etdiyini göstərir.

Şardenə görə, Təbriz XVII yüzillikdə əhalisinin sayına (550000 nəfər), nüfuzuna, böyüklüyünə, ticarətinə və zənginliyinə görə Səfəvi dövlətində ikinci şəhər idi. Bu şəhər ölkənin hər bölgəsi ilə, habelə tatarlarla, Türkiyə, Moskva və Hindistanla da ticarət edirdi. Şəhər ipək, pambıq və qızıl məmulatları ilə zəngindir. Gilandan və Şirvandan gətirilən xam ipəyi hind tacirləri bu şəhərin bazarlarından alırlar [10, c.2, s.403-404]. Şardenin qeydləri Təbrizin iri ticarət mərkəzi olduğunu və ölkənin iqtisadi həyatında böyük rol oynadığını bir daha təsdiq edir. Səfəvi dövlətinin əsas topdansatış mərkəzləri də Təbriz şəhərində yerləşirdi. XVII yüzilliyin 60-70-ci illərində şəhərdə 200 karvansara, 70-ə qədər ticarət evi, 15000 dükan, bir neçə bazar var idi və bunların çoxu Hələb memarlıq üslubunda kərpicdən tikilmişdi [10, c.2, s.403-404]. Bu bazarlarda və dükanlarda hər cür yerli sənətkarlıq və ərzaq məhsulları, habelə xarici mallar satılırdı.

1631-1668-ci illərdə 9 dəfə Səfəvi ölkəsində olmuş fransız alimi Jan Batist Tavernye Təbriz şəhərində ticarətin vəziyyətinə diqqət yetirərək yazırdı ki, ticarətinə görə Təbriz Asyanın ən məşhur şəhərlərindən biridir. Təbriz Osmanlı dövləti, Ərəb ölkələri, Gürcüstan, Fars, Hindistan, Moskva və tatarlarla daim ticarət edir... Şəhərin bazarlarının hamısı üstüörtülüdür. Bu bazarlar həmişə nəfis mallarla doludur. Sənətkarlar üçün də ayrıca bazarlar vardır. Onların sənətkarlarının əksəriyyəti dəmirçidir; mişar, balta, tiyə, tənəkini və tütünü alıxdırmaq üçün çaxmaq, bəzisi isə qıfıl, qapı-pəncərəyə lazım olan dəmir məmulatlar düzəldirlər və burada çox mahir ipək toxucuları vardır ki, onlar da gözəl parçalar toxuyub satırlar [7, s.67].

Qeyd etmək lazımdır ki, rus taciri F.Kotovun İsfahan haqqındakı məlumatları şəhərin ölkədaxili ticarətdə rolunu göstərməklə yanaşı, daxili bazarların durumu haqqında da çox aydın və hərtərəfli təsvir yaradır. O yazırdı ki, İsfahanda qala ilə rabat (sənətkar və tacirlərin yaşadıkları ərazi – N.S.) arasında böyük və geniş meydan yerləşir və meydanın ətrafında içərisində su olan daş döşəməli xəndək qazılmışdır. Meydanın hər iki başında hündürlüyü iki adam boyunda iki qoşa sütun vardır. Bu hamar meydanın uzunluğu 400 sazından (1 sazın 2,134 metrə bərabərdir) çox, eni isə təxminən 100 sazındır. Meydanın yanında daşdan rastabazar

sırası, qəhvəxanalar və karvansaralar yerləşir. Deyilənə görə, karvansaraların sayı 100-dən çoxdur. Karvansaraların fasadında anbarlar yerləşir və içərisindəki divarlara müxtəlif rənglərlə və qızıl suyu ilə bitki şəkilləri çəkilmişdir. Burada İran, hind, türk, ərəb, erməni, yəhudi və başqa xalqların nümayəndələri alver edirlər. Meydanın başlanğıcındakı darvazadan Tınçaka daxil olurlar. Rus taciri İsfahandakı Qeysəriyyəni Tınçak adlandıraraq Rusiyadakı Suroj bazarına oxşatmışdır. Bazarın dükənləri daşdan olub, üstündə anbar yerləşir və daşdan hörülmüş yaraşlıq taxtavanı, qübbəsi vardır. Bazar içəridən və bayırdan müxtəlif rənglər və qızıl suyu ilə çəkilmiş naxışlarla bəzədilmişdir. Hər iki tərəfindəki böyük qapılarda heyvanları bağlamaq üçün dəmir zəncirlər vardır. Bazarda anbar və köşklərlə yanaşı 200 rus dükəni də var idi. Qeysəriyyə boyunca uzanan rastabazar sırasında misgərliklə məşğul olurdular. Digər tərəfində basma naxışlı parça hazırlanırdı. Bura sayə parçalar Hindistan və ərəb ölkələrindən gətirilirdi. Bazarda təxminən 400-ə qədər dükən vardı [5, s.78-80].

XVII yüzillikdə ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində İsfahanın rolunun xeyli artdığını şəxsən müşahidə edən Yan Streys yazırdı ki, İsfahandakı ticarət meydanı (Amsterdamdakı kimi birja) olduqca böyükdür. Uzunluğu 700, eni 250 addımdır, qərb tərəfində gözəl taxtavanlı, qübbəli şah sarayı və həyəti yerləşir, içərisindəki üstüaçıq meydançalarda müxtəlif sənətkarlar çalışırlar. Meydanın şimal tərəfindən bazara çıxış hissədə olduqca gözəl Qeysəriyyə, yaxud ticarət sarayı yerləşir. Burada hər cür mal tapmaq olar. Bu bazarın çox hissəsinin üstü örtülüdür. Bazar əsasən dalanlardan ibarətdir. Burada müxtəlif tacirlər: iranlı, hindli, tatar, türk, erməni, gürcü, holland, ingilis, fransız, italyan və başqa tacirlərə rast gəlir. Alqı-satqı nağd pulla aparılır. Çox nadir hallarda mal borc sənədi ilə verilir [2, s.310-314].

Göründüyü kimi, ölkənin iri şəhərlərinin daxili ticarət müəssisələri olan bazarlarda alış-veriş işinin səviyyəsi, ticarətin təşkili, aparılması formaları, üsulları, o dövrün kommersiya mərkəzləri olan karvansaralarda səyyahın, digər əcnəbi qonaqların diqqətini cəlb etmişdir. Yan Streys yazırdı ki, İsfahana əcnəbilər çox gəldiyinə görə burada karvansaralar da çoxdur. Əksəriyyəti dördkünc və üçmərtəbəli olan karvansaraların yaşayış mənzilləri anbarları ilə yanaşıdır, dövrəsinə daş hasarlar çəkilmişdir [2, s.315].

XVI-XVII əsrlərdə ölkənin mühüm daxili ticarət mərkəzlərindən biri də Hörmüz-Təbriz yolu üzərindəki Kaşan şəhəri idi. 1617-ci ildə ispaniyalı elçi Don Qarsiyade Silva bu şəhəri Farsla Azərbaycan arasında bağlı-baxçalı və zəngin bir şəhər kimi təsvir edərək yazırdı ki, onun ticarət mərkəzi olan meydanının ətrafında olduqca geniş və rahat karvansara yerləşir. Elçi şəhər kənarında əcnəbilərin yaşadığı və hər cür şəraiti olan karvansaralar haqqında da məlumat vermişdir [11, s.246-247].

XVI-XVII əsrlərdə Səfəvi dövlətinin iqtisadi inkişafının başlıca səciyyəvi xüsusiyyəti şəhərlərin böyüməsi, ticarət və sənətkarlığın inkişafı ilə müəyyən olunur. Bu dövrdə Mərkəzi və Qərbi İranın İsfahan, Şiraz, Kaşan, Yəzd, Kirman, Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil, Qəzvin, Həmədan, Gəncə, Şamaxı, Bakı, Ərəş şəhərləri getdikcə böyümüş və ölkənin iqtisadi həyatında onların nüfuzu artmışdı. Həmin şəhərlər ölkədaxili ticarətin və xarici iqtisadi əlaqələrin mərkəzlərinə çevrilmişdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Əfəndiyev O.A. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2007, 342 s.
- 2.Стрейс Я.Я. Три путешествия. Пер.с немец. на русск. Э.Бородиной, Москва: ОГИЗ-СОЦЭКГЗ, 1935, 415 с.
- 3.Путешественники об Азербайджане. Т.1, Составил З.И.Ямпольский, Баку: Изд.АН

Азерб.ССР, 1961, 497 с.

4.Адам Олеарий. Подробное описание путешествия Голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636и 1639 годах. Пер. С немец. П.Барсова, Москва: Университетская типография, 1870, 1033 с.

5.Хожение купца Федота Котова в Персию. Москва: Изд. Восточной литературы, 1958, 110 с.

6.PyetrodellaValle. Səfərname-ye Pyetro della Valle. Tərcome-ye əzmətneəsli-ye italyayi doktor Şüaəddin Şəfa, Tehran: Şerkəte Entəşarate Elm vəFərhəngi, h.1348, 483 s.

7.Səfərname-ye Tavernye. Tərcome-ye Əbuturab Nuri. İsfahan: Çarxane-ye Pərvin, h.1346, 719 s.

8.Onullahi S.M. XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhərinin tarixi. Bakı: «Elm» nəşriyyatı, 1982, 278s.

9.Səfərnameha-yeVeneziyan dər İran. Tərcome-ye Mənuçöhr Əmiri. Tehran: Entəşarate Xarəzmi, h.1346, 450 s.

10.Şarden. Səfərname-ye Şarden. Tərcome-ye Məhəmməd Abbasi, c.II-IV, Tehran: Entesarate Əmir Kəbir, h.1335-1336, c.II, 470 s.

11.Səfərname-ye Don Qarsiyade Silva Fiqeroa. Tərcome-ye Qulamrza Səmia. Tehran, Çarxana-ye Kətbiyye, h. 1363, 530 s.

НИЗАМИ СУЛЕЙМАНОВ

доцент кафедры Истории Азербайджана

Азербайджанского Государственного Экономического Университета

РОЛЬ ГОРОДОВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ ВНУТРЕННИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ГОСУДАРСТВЕ СЕФЕВИДОВ

На основе путевых дневников и первичных источников в статье, изучены очень ценные информации о развития экономических отношений в стране, внутренних и международных торговых отношений, роли городов, а также установление торговых отношений. Проанализированы основные характеристики городов, как Дербент, Шемаха, Ардебиль, Тебриз, Казвин, Исфахан и их роль в экономической жизни страны. На основе изучения источников новой информации и фактов, установлено что, эти города стал центром торговли и внешнеэкономических связей. Вэтомбольшуюрольимелиипутевые-дневники.

NIZAMI SULEYMANOV

*Associate Professor of the Department of History of Azerbaijan,
Azerbaijan State Economic University*

THE ROLE OF CITIES IN THE CONSTRUCTION OF INTERNAL ECONOMIC RELATIONS IN THE STATE OF THE SAFAVID

On the basis of the travel diaries and primary sources in the article, studied very valuable information on the development of economic relations in the country, domestic and international trade relations, the role of cities, as well as the establishment of trade relations. Analyzes the main characteristics of cities as Derbent, Shemaha, Ardabil, Tabriz, Qazvin, Isfahan,

and their role in the economic life of the country, based on the study of new sources of information and facts found that, these cities became the center of trade and foreign economic relations. This had a big role and diaries.

Rəyçilər: t.e.d.H.F.Cəfərov, t.e.d.Q.S.İsmayılov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, "Azərbaycan tarixi" kafedrasının 12 sentyabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№01).